

Kulturno-povijesni spomenici općine Bjelovar

Općina Bjelovar bogata je raznovrsnim spomenicima kulture, od arheoloških do spomen-obilježja iz bliže prošlosti. Arheološki lokaliteti bjelovarskog kraja pokazuju da je čovjek na ovom području živio, bio nastanjen i razvijao razne oblike materijalnih kultura već u najdavnijoj prošlosti. Brojni su arheološki lokaliteti iz prethistorije, antike i srednjeg vijeka. Na bjelovarskom području u periodu rimske dominacije postojala su manja naselja i veći broj rimskih vila (villa rustica) uz rimske ceste. U 14. stoljeću, a posebno u neposredno predtursko razdoblje, dolazi do intenzivnije izgradnje gradišta (zemljanih utvrđenja srednjovjekovnih plemićkih gradova) čiji se obrisi mogu uočiti i danas (Gudovac, Kupinovac, Šandrovac, Severin, Orlovac, Stare Plavnice, Nova Rača, Zrinski Topolovac, Pavlin Kloštar, Dominkovica, Svibovec i drugi). Iz tog vremena na bjelovarskom području postoje ostaci sakralnih objekata gotičkog stila u kapeli Sv. Križa u Gornjem Križu, župnoj crkvi Uznesenja Marijina u Novoj Rači, kapeli Sv. Tome u Tomašu i crkvi Sv. Ivana u Žabnu.

Od kulturno-povijesnih cjelina ističe se stara urbanistička cjelina Bjelovar. Granice stare urbanističke cjeline Bjelovara su: jugoistočna strana Trga Stjepana Radića, jugozapadna strana Trga Vladimira Bakarića, sjeverozapadna strana ulica B. Karanovića i sjeveroistočna strana ulica Maršala Tita. Kulturno-povijesni objekti unutar urbanističke cjeline su:

1. druga polovina 18. stoljeća - zgrada vojne Preradović, tzv. "Comando haus" Križevačke regimente (Dom JNA, Trg jedinstva 2); zgrada nekadašnje "Oberlientenantes Quartier" Đurđevačke regimente ("5. maj", praktikum, Trg jedinstva 4); zgrada nekadašnje županije, prvotno zgrada građena za potrebe Đurđevačke regimente ("UMIB", Trg jedinstva 6); zgrada iz vremena Vojne krajine (Trg jedinstva 8); zgrada pučke škole (piarista) iz 1770. godine (Historijski arhiv, Trg jedinstva 3); župna crkva Sv. Terezije, sagrađena 1765-1771. godine; parohijalna crkva Sv. Trojice, sagrađena 1792-1795. godine; kuća iz 1756. godine, stan generala, a kasnije sjedište županije (Trg jedinstva 7, prvi kat podignut 1890, II kat - 1900);

2. 19. stoljeće - Gradska vijećnica iz 1833. godine (Gradski muzej, Trg jedinstva 1); Kasino" iz 1832, a zatim čitaonica 1835-1840. godine (Zgrada Narodne knjižnice Petar Preradović", Bakarićevo šetaliste 9); kapelica Sv. Florijana iz 1856. godine (Bakarićevo šetaliste); nasadi platana na Bakarićevom šetalistu (dao posaditi graničarski pukovnik Gruber, 1820); grobljanska kapela Sv. Andrije, sa grupom kalvarija i baroknim stepenicama; zgrada gimnazije, sagrađena 1879-1901. godine i bivši "Drveni kasar" (Perlova 3).¹

Postoji veći broj kasnobaroknih klasicističkih crkava i kapelica iz kraja 18. i početka 19. stoljeća (Ciglena, Galovac, Gornji Križ, Gudovac, Kapela, Novi Pavljani, Kupinovac, Nova Rača, Novoseljani, Podgorci, Predavac, Rovišće, Severin, Šandrovac, Veliko Korenovo, Velika Pisanica, Veliko Trojstvo, Zrinski Topolovac, Bolč i Kabl).

Objekti stare ambijentalne seoske arhitekture sačuvani su u manjem dijelu i sa pojedinim elementima u Babincu, Bedeniku, Bulincu, Gudovcu, Galovcu, Jabučeti, Nevincu, Novim Skucanima, Medurači, Martincu, Novoj Rači, Staroj Rači, Paulovcu, Tomašu, Drljanovcu, Orlovcu, Prgomelju, Cigleni i Dautanu. Gradski muzej Bjelovar kao integralna ustanova sastoji se od arheološke, kulturno-povijesne, etnografske i prirodoslovne zbirke, galerijskog odjela, zbirke radničkog pokreta i NOB-e sa stalnim izložbama i Spomen-sobom narodnog heroja Grga Jankeša. U sastavu Gradskog muzeja nalazi se Spomen-muzej "Josip Broz Tito", kuća u kojoj je drug Tito živio i radio 1921-1925. godine, kao i stalna etnografska izložba u V. Trojstvu.²

Na području cijele općine postoji veliki broj spomen-obilježja NOB-e (ploče, biste, spomenici, spomen-groblja, spomen-kosturnice i spomen-mjesta). U gradu Bjelovaru nalazi se Spomen-groblje streljanih revolucionara i žrtava fašističkog terora 1941-1945. godine na "Vojnovića visoravni", Spomen-soba XVI omladinske narodnooslobodilačke slavonske udarne brigade "Joža Vlahović" u sklopu vojničkog kluba u kasarni "Božidar Adžija", grobnica narodnog heroja Petra Biškupa-Vene na starom gradskom groblju, umjetničke biste

revolucionara u gradu na određenim mjestima i to Petra Biškupa-Vene, Grga Jankesa, Mojice Birte, Milana Bakića-Baje, Kasima Čehaića-Turčina, Tome Vinkovića, Gustava Perla-Bende, Steve Šabića, Šandora Kiralja, Branka Špalja, dr Emilije Holik, Ivana Brožića i Franka Wintera, te veliki broj spomen-ploča na niz zgrada i objekata. Na području općine od značajnih mjesta iz NOB-e su: Gudovac - kao prvo mjesto masovnog zločina fašista u Jugoslaviji (Spomen-groblje Gudovac), spomen-obilježja u šumi Bedenik i Bačkovici (spomenik "Na vječnoj straži") te veći broj spomen-

-kosturnica palih boraca u Bačkovici, Severinu, Markovcu, Bulincu, Drljanovcu, Gornjim Sredicama, Gornjem Križu, Jabučeti, Jakopovcu Kapelskom, Kapeli, Novoj Rači, Tvrdj Rijeki, Zrinskom Topolovcu i Višnjevcu. Gotovo u svim mjestima Općine postoje spomen-ploče i spomenici palim borcima i žrtvama fašističkog terora. Institucije koje djeluju u kulturi su: Muzej, Narodna knjižnica P. Preradovića, Historijski arhiv, Radničko sveučilište "P. Biškup-Veno", Informativni centar i Omladinski dom "Sedam sekretara SKOJ-a".³

Zgrada vojarne Preradovića "Comando haus" križevačke regimente, građena 1756-1765. g. (Dom JNA, Trg jedinstva 2)

Povijesni prikaz

Na mjestu današnjeg Bjelovara,⁴ u srednjem vijeku nalazio se feudalni posjed plemića iz Jakobovih Sredica (današnje Velike i Male Sredice) koji se zvao Beloblatje (Bjeloblaće) kao i potok pored njega, prema ispravi kralja Žigmunda iz 1423. g. U predturskom razdoblju današnje bjelovarsko područje pripadalo je do sredine 14. st. upravnoj plemenskoj župi

Rovišće, a uređenjem kraljevskih županija kao upravnih jedinica pripada Križevačkoj županiji. Jedna od najstarijih vijesti koja spominje Bjelovar kao naseljeno mjesto (selište) gdje se održavaju sajmovi u Roviškoj župi, potječe iz 1420. godine, prema ispravi koja se čuva u Budimpeštanskom državnom arhivu.

Iz 17. st. postoje puno pouzdanije vijesti o spomenu imena Bjelovar. Bjelovar (Bellovar,

Belovac, Welovar) se spominje kao utvrđeni čardak za vrijeme borbi s Turcima. Na Schenkovoj karti iz 1717. g. Bjelovar se spominje kao Castellum (Kaštel).

Izgradnja Bjelovara kao urbane cjeline, vojnog i kasnije administrativnog centra, započela je 1756. godine. Odluku o izgradnji grada donijela je carica Marija Terezija, gdje se zbog političkih i strateških interesa Austrije odlučilo graditi novi vojnički grad. Nastali novi grad trebao se zvati Novi Varaždin, ali je prevladalo ime naselja, na kojem je nastao novi grad.

Godine 1758. grad postaje sjedište Đurđevačke i Križevačke pukovnije, a 1756. godine seli se i sjedište Varaždinskog generalata iz Koprivnice u Bjelovar. U grad dolaze prvi obrtnici i trgovci, izgrađuju se prve civilne kuće, tako da je uslijed naglog razvoja grada, odlukom Marije Terezije 1772. g. Bjelovar proglašen gradskom općinom s posebnim povlasticama.

Do ukidanja Vojne krajine 1871. g. Bjelovar se razvio u jedan od najznačajnijih gradskih središtva sjeverozapadne Hrvatske. Od te godine na području Krajine uvedena je građanska uprava.⁵

Stan generala, a kasnije sjedište županije (Trg jedinstva 7)

Ukidanjem varaždinskog generalata 1871. g. na bjelovarskom području od teritorija Križevačke i Đurđevačke pukovnije formirana je Bjelovarsko-križevačka županija sa sjedištem u Bjelovaru.

Ubrzo nakon osnivanja dolazi do procvata trgovine i obrta. Godine 1786. proradila je svilana u kojoj su njemački i češki obrtnici organizirali proizvodnju svile. Do prvog svjetskog rada u Bjelovaru djeluju razvijeni indus-

trijski pogoni, tako između ostalih rade dva parna mlina, tvornica suhomesnate robe, sušionica cikorije, četiri ciglane, pilana, octara, ledara, tvornica kekša, gradska plinara, a 1894. g. Bjelovar dobiva željezničku vezu s Križevcima. Počeci školstva u Bjelovaru datiraju iz 1761. g.; prema podacima koje je zapisao Petar-Hubert Diviš, prva osnovna škola otvorena je 5. studenog 1761. g. sa svega 6 učenika.⁶

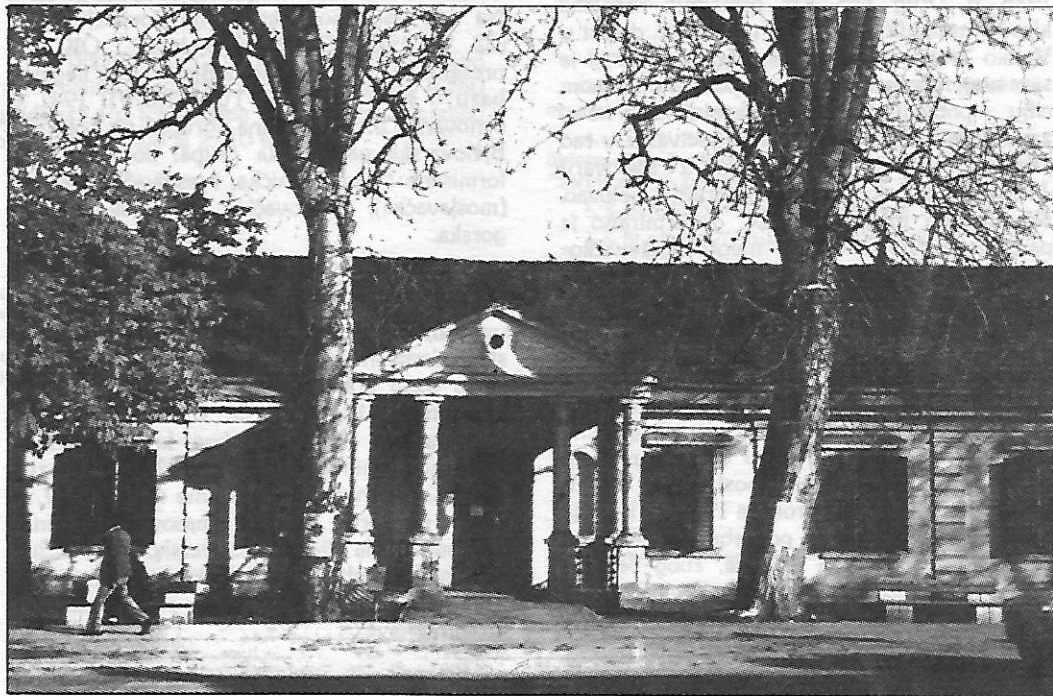
U srednjem vijeku, od sredine 14. st, šire područje današnje općine Bjelovar pripadalo je upravnoj plemenskoj župi Rovišće, a pojavom kraljevskih županija pripada Križevačkoj županiji u kotaru Rovišće. Na bjelovarskom području sve do izgradnje Bjelovara nema važnijeg gradskog središta. Ovuda prolaze vicionalni putevi, koji spajaju podravsku i posavsku magistralu, ali oni ne uvjetuju nastajanje većih obrtničko-trgovačkih središta, izuzev trgovišta s tvrđavama, kao što su: Sv. Ivan Žabno, Pavlin Kloštar-Streza, Rovišće, Nova Rača i Medurača.

Iz tog vremena postoje i najstarije crkvene župe na ovom području, prema popisu župa zagrebačke biskupije iz 1334. g, u: Gornjem Križu, Novoj Rači, Pavlin Kloštru, Strezi, Žabnu, Rovišću, Starim Plavnicama, Klokočevcu, Velikim Sredicama, Šandrovcu, Severinu, Pavljanima, Bedeniku, Maglenči, Medurači, Korenovu, Patkovcu i Novoseljanim.⁷

Turskim osvajanjima dolazi do promjena u gospodarskom životu i demografskim odnosima naselja na ovom području. Turske provale

zaustavile su svaki privredni i kulturni napredak. Linija obrane - granica - od turskih najezi u ove krajeve u 16. st. ustalila se na pravcu od Drave, preko Kalinovca, Bilogore, Severina, Rače i Orlovca. Najveći broj krajišnika, koji su pružali otpor Turcima i branili zemlju od pustošenja i pljačke, smjestio se uz granicu između Virovitice, današnjeg Bjelovara i Cazme. Organizacijom Vojne krajine jača vlast vojnih uprava, a prestaje svaka uloga lokalnih vlasti i domaćeg plemstva. Sve do svog ukidanja, Krajina je bila nepresušni izvor vojnika koji su na mnogim ratištima Evrope ginuli za Austriju. Vojnici Đurđevčke i Križevačke pukovnije popularno nazvani "Križokri" i "Đurokri" posebno su se istakli u bitkama protiv Napoelona u Rusiji, Njemačkoj i Francuskoj.

Kruti krajiški zakoni, eksploatacija od strane vojne uprave i samovolje oficira pogađali su seljačko-krajiško stanovništvo, koje se često bunilo. Godine 1873. Bjelovar dobiva status slobodnog kraljevskog grada i kao sjedište Bjelovarsko-križevačke županije razvija se u gospodarski i administrativni centar. Do snažnijeg privrednog razvoja doći će u razdoblju poslije prvog svjetskog rata.

Preradovićeve ulice oko 1900. godine ili Ulica Petra Preradovića

Prve socijalističke ideje u bjelovarskom kraju pojavljuju se osamdesetih godina 19. st. U listu "Radnički prijatelj" od 1874. g. objavljuju se priloge dopisnika iz Bjelovara. "Nezavisnost" od 1. 12. 1906. g. prvi puta spominje međustrukovni odbor Socijaldemokratske stranke, povodom javne skupštine koja je održana u gostionici "K zlatnoj kruni", 25. 11. 1906. g.

Prva proslava 1. maja u Bjelovaru organizirana je 1907. g. Organizacija komunističke partije u Bjelovaru osnovana je u jesen 1920. g.⁸

Nakon I Svj. rata i na bjelovarskom području dolazi do revolucionarnih istupa narodnih masa kao što je pokret "Zelenog kadra", štrajkovi željezničara, pobune seljaka u vezi naredbe o žigosanju stoke i drugi istupi sindikalno organiziranih radnika.

Obznana i Zakon o zaštiti države nanijeli su težak udarac komunistima i razvoju radničkog pokreta i u ovom kraju.

Do jačeg prosperiteta u razvoju naprednog radničkog pokreta i djelovanja komunista u bjelovarskom kraju dolazi dolaskom i boravkom Josipa Broza Tita u V. Trojstvu 1921-1925. g. Drug Tito, kao pripadnik radničke klase i sudionik oktobarske revolucije, dolazi u Veliko Trojstvo kao uvjereni komunist, koji je sav svoj revolucionarni rad podredio jednom cilju - pobjedi proleterske revolucije u našoj zemlji. Nakon povezivanja i uključivanja u rad ilegalne partijske organizacije u Bjelovaru Josip Broz je vrlo intenzivno partijski djelovao. Na njegovu inicijativu 1924. g. formirano je partijsko rukovodstvo na nivou Križevačko-bjelovarske županije, na čijem je čelu bio Josip Broz.

Josip Broz, koji je bio zaposlen kao mašinista u mlinu Samuela Pollaka u razdoblju od 1921-1925. g, razvijao se u ilegalca i partijskog rukovodioca stječući dragocjena iskustva. Da je kao odlučni i beskompromisni borac spreman nositi posljedice svojih uvjerenja vidjelo se u proljeće 1925. g, kada je Josip Broz govorio na pogrebu bjelovarskog revolucionara Vaclava Valenta, zbog čega je bio uhapšen i što je bilo povod obitelji Broz za odlazak iz V. Trojstva. Šestojanuarska diktatura 1929. g, ukinuvši sve političke stranke, najjače pogađa radničku klasu, prvenstveno članove KPJ. Čestim hapšenjima većina bjelovarskih komunista našla se u zatvoru, gdje su devetorica osuđeni na vremenske kazne.

Obnovu rada organizacija KP nakon šestojanuarske diktature u Bjelovaru započela je 1934. g. (iz izvještaja koji drug Tito piše u Beču, 2. VIII 1934.). Obnova partijskog i sindikalnog rada, kao i dolasci i sastanak druga Tita sa komunistima Bjelovara u dva navrata 1937. g, rezultiralo je osnivanjem OK KPH Bjelovar srpnja 1937. g.⁹

Zahvaljujući revolucionarnoj aktivnosti komunista između dva rata, narod bjelovarskog kraja spremno je dočekao NOB-u i dao svoj veliki doprinos oslobađanju naše zemlje od fašizma. Ustaška vlast tzv. Nezavisne države Hrvatske sprovodila je teror i zločinstvo od prvog dana. Već 20. i 22. travnja 1941. g. pohapšen je bio najveći broj članova OK i GK Partije, a 28. IV 1941. g. izvršeno je jedno od prvih masovnih zvjerstava ustaša u Jugoslaviji - "Gudovački pokolj" - u kojem je streljano 195 seljaka Srba sa područja bivše općine Gudovac. Pakao logora, muka i zlostavljanja svih vrsta prošlo je oko 6.000 ljudi sa bjelovarskog područja.

Značajnu ulogu u pripremanju i podizanju ustanka u bjelovarskom kraju odigrala je Okružna konferencija KPH Bjelovar pod rukovodstvom dr Pavla Gregorića, 5. lipnja 1941. g. Na dan fašističkog napada na Sovjetski savez (22. VI. 1941.) OK KPH Bjelovar i OK SKJ preselili su svoje sjedište iz Bjelovara u ilegalnu bazu u šumu Bedenik. Tu je 10. VII 1941. g. osnovana prva oružana grupa na okrugu, Bjelovarska partizanska grupa; do ljeta 1941. formirane su još kalnička, brestovačko-ivanjska (moslavačka), javorovačka, severinska i bilogorska.

Masovnim učešćem naroda ovog kraja u NOB-i ljeta 1943. g dolazi do formiranja udarnih grupa na području Okruga i Bjelovarskog partizanskog odreda, 26. rujna 1943. g. Borci ovog kraja borili su se u redovima 16. omladinske, 12, 17. i 21. slavonske brigade. Formiranjem X zagrebačkog korpusa, 19. I. 1944. g. u čijem je sastavu bila 32. i 33. divizija, stvorene su snažne i operativne snage NOV na ovom prostoru, koje su masovnost ustanka rasplamsale na cijelom bjelovarskom području i doprinjele oslobađanju ovih krajeva od višegodišnjih teških dana okupacije, patnji i mnogobrojnih žrtava.

Bjelovar je ugledao sunce slobode 5. svibnja 1945. g. i tada je započeo period socijalističke izgradnje, ekonomskog i kulturnog napretka.

Spomen-muzej "Josip Broz Tito" u Velikom Trojstvu

U Bjelovarskom okrugu u toku rata od neprijateljskog terora izgubilo je živote 4.250 građana, a u jedinicama NOV iz bjelovarskog okruga poginulo je 2.410 boraca.¹⁰

Bilješke:

¹ Regionalni zavod spomenika kulture u Zagrebu, Popis spomenika kulture općine Bjelovar, 1982. Registar spomenika, br. 473, 489, 512, 604, 605, 616, 603, 611, 599, 600, 607, 601, 613, 609, 598 i 606. Konzervatorsko-urbanistička dokumentacija za provedbeni urbanistički plan historijske jezgre Bjelovara 1979.

² Regionalni zavod..., navedeno djelo, 466

³ Regionalni zavod..., navedeno djelo, Spomenici narodne revolucije, zag. biskupije

⁴ J. BUTURAC, Povijest rimokatoličke župe Bjelovar, Bjelovar 1970; Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501, "Starine JAZU", knjiga 59, Zagreb 1984, 79

⁵ S. BLAŽEKOVIĆ, Bjelovar 1985, 11-15,

⁶ S. BLAŽEKOVIĆ, navedno djelo, 18-19,

⁷ J. BUTURAC, Popis župa..., 1984. godine,

⁸ S. BLAŽEKOVIĆ, navedeno djelo, 38-43,

⁹ S. KOPRIVICA-OŠTRIĆ, Tito u Bjelovaru, Bjelovar 1978.

¹⁰ S. BLAŽEKOVIĆ nav. djelo, 83-175.

MUZEJSKI VJESNIK

GLASILO MUZEJSKOG DRUŠTVA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

(Bjelovar, Čakovec, Čazma, Grabrovnica, Kalinovac, Koprivnica, Križevci, Kumrovec, Kutina, Sesvete, Trakošćan, Varaždin, Varaždinske Toplice, Veliki Tabor i Virje)

TEHNIČKO UREDNIŠTVO

Stručni kolegij Gradskog muzeja Bjelovar

Glavni i odgovorni urednik: Goran Jakovljević

Tehnički urednik: Željko Vukčević

Uređivački kolegij: Goran Jakovljević (Bjelovar), Miroslav Klemm (Varaždin), Smiljka Marčec (Čakovec), Rastko Pražić (Kutina) i Oka Ričko (Koprivnica)

Muzejski vjesnik izlazi jedanput godišnje. Rukopise ne honoriramo i ne vraćamo. Za sadržaj i lekturu tekstova odgovaraju autori.

Glasilo solidarno financiraju muzeji sjeverozapadne Hrvatske.

Nakladnik: Gradski muzej Bjelovar

Za nakladnika: Božidar Gerić

Tisak. COLORPRINT Bjelovar

Broj 12 - Ožujak 1989.

God. XII.

Naklada: 800 komada

Naslovna stranica: Detalj metalne ograde ispred spomen-muzeja "Josip Broz Tito" u Velikom Trojstvu, rad Josipa Broza

Prijevod: Oka Ričko (Koprivnica), Marina Šimek (Varaždin), Miroslav Klemm (Varaždin) i Antun Šimunić (Osijek)